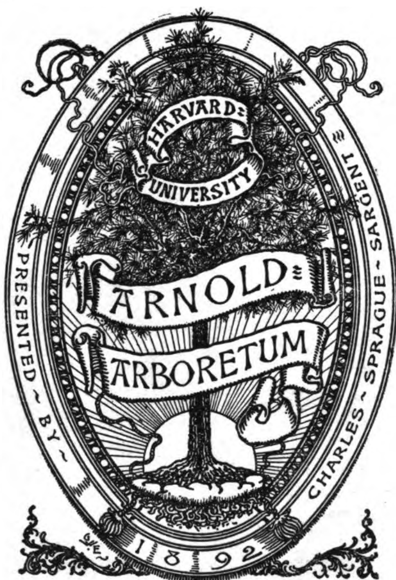

HARVARD
UNIVERSITY
ARNOLD
ARBORETUM
PRESENTED ~ BY ~ CHARLES ~ SPRAGUE ~ SARGENT
1892

En Oversigt

over

Hederne i Jylland

ved

E. Dalgas,
Kapitain i Ingenieurkorpset.

AARHUS.

I Commission hos A. C. Wissing.

P. Nielsens Bogtrykkeri.

1866.

H

En Oversigt

over

Hederne i Jylland

ved

E. Dalgas,
Kapitain i Ingenieurkorpset.

Aarhus 1866.

I Commission hos A. C. Wissing.

P. Nielsens Bogtrykkeri.

Forord.

Jylland har ikke altid været saa lyngbegroet og saa skovløst, som det er fortiden. I Middelalderen synes Vegetationen at have staaet paa et høiere Standpunkt, derom vidne iblandt Andet de mangfoldige Stednavne paa Lund, Holt, Skov og Riis m. m., som findes paa den vestlige for Træer nu blottede Halvdeel af Halvøen. Endeel af Heden har vistnok været Hede i umindelige Tider, men der er andre Dele, hvor der endnu er tydelige Tegn paa forhenværende Agerbrug og Skovbestand. Hvor ofte træffer man ikke Agerfurer i Heden, Levninger af Diger, smaa Ege-, Bøge- og selv Lindekrat. I Moserne findes mægtige Fyrre- og Egestammer, i de submarine Skove ved Vesterhavet staae Træerne endnu opreiste, Stamme ved Stamme, og skjøndt de ere af en ældre Dato end Middelalderen, saa tyde de dog paa, at Betingelserne for Trævegetation tidligere have været tilstede, og ialtfald tyde de endnu levende Krat og Stednavnene paa, at samme Betingelser

have været tilstede for faa Aarhundreder siden; thi Krattene ere Levninger af Skov; gamle Mænd kunne endnu fortælle om de glade Maidage, de have tilbragt i de Skove, hvor der nu kun er alenhøie Egepurrer, de kunne endnu paavise Steder, hvor der i deres Barndom fandtes Krat, men hvor den stride Lyng nu hersker; ja endnu den Dag idag seer man ofte mishandlede Skove paa Vestsiden af Høideryggen gaae deres Undergang imøde. Midt ude paa Heden, hvor der i Mandsminde hverken har været Skov eller Krat, træffer man endnu de Grave, som have været brugte til Gjennemsaugning af Træstammer.

Mellem det 14de og 16de Aarhundrede fik Udviklingen her i Landet et haardt og langvarigt Knæk, og paa den jydske Slette (Affaldet fra Høideryggen imod Vest) er det endnu ikke forvundet. Landet var dengang fuldt af øde Gaarde, Vildt og Ulve toge Overhaand; strenge Jagtlove og Bondens fortrykte Stilling i Samfundet forhindrede Opdyrkningen af de forladte Eiendomme; den magre Jordbund faldt i Lyng, de afbrændte og omhuggede Skove ligesaa, Jordskorpens frugtbare Muld blev udtørret og bortskyllet af Regnvandet, formindskedes altsaa, da den ikke blev fornyet ved Agerbrug eller Løvfald, og Levningerne af Mulden forvandledes til den tørre, ufrugtbare Lyngskjold. I det 17de Aarhundrede blev der næsten Intet gjort, for at bringe Ager og Skov i Fremvæxt. Først i det 18de

Aarhundrede, for omtrent 130 Aar siden, begyndte man at faae Øinene op for, at ikke Alt var, som det burde være, at det ikke alene var Jordbundens oprindelige Magerhed, men ogsaa dens Mishandling, som var Skyld i Landets øde Udseende, og denne Opvækken fik sit Udtryk i Frederik den 5tes Colonisationsforsøg paa Ahlheden og de derefter følgende Anlæg af Statsplantager. Disse Bestræbelser havde i Begyndelsen kun ringe Fremgang; af Uvidenhed valgte man omtrent de sletteste Heder i Landet til Plantning og Bebyggelse, f. Ex. Ahlheden, Feldborghede, Kumpedalhede, man tog i lang Tid fuldstændig Feil af de Træsorter, som passede til Klima og Jordbund, man havde ikke Øie for, at Opdyrkning i Heden maatte støtte sig til Enge, og at disse kunde skaffes tilveie. Efterhaanden er Kjendskabet til Heden bleven noget større (Amtsbeskrivelserne). Man har indvundet Erfaringer om Plantningen, og i de sidste 30 Aar har man ogsaa stræbt efter at ophjælpe Engene. Men der er endnu Meget at udrette i alle disse tre Retninger, det Mindste er gjort, det Meste staaer tilbage.

Denne lille Pjece indeholder et Bidrag til Besvarelsen af den ene Opgave, Udbredelse af Kjendskab til Heden. Amtsbeskrivelserne have deres store Værd, men kunne dog ikke tilfredsstille Trangen til en Hedegeographi. Vi have forsøgt paa at levere en Ramme til en saadan, idet vi i grove Træk have søgt at frem-

hæve det Karakteristiske i agronomisk og geognostisk Henseende ved de forskjellige Dele af Halvøen. Hvis dette lille Arbeide directe eller indirecte kan bidrage til at fremme Kjendskabet til Heden, bidrage nok saa Lidt til at løse een af hine 3 Opgaver, som først maa løses fuldstændigt, før Hedens Opdyrkning kan fremmes med Kraft, saa er vor Hensigt opnaaet.

Aarhuus, i Marts 1866.

E. Dalgas.

Grændserne mellem de mere og mindre frugtbare jydske Egne ere i Reglen sammenfaldende med Grændserne mellem de forskjellige geognostiske Dannelser. Et Overblik over disse vil derfor ogsaa give et Overblik over Heden, dens Udstrækning og Bonitet.

Som bekjendt hviler Jylland saavelsom Øerne paa en Kridtdannelse, som kun er synlig nordfor en Linie mellem Kaløbugt og Lemvig, og som følger Retningslinier, der stryge fra S. O. til N. V. De ovenpaa Kridtet liggende yngre Dannelser, nemlig Bruunkul- og Rullesteensformationerne, Marsk- og Klitdannelserne følge derimod Retningslinier, der stryge i Syd og Nord*).

---

*) Bruunkulformationen bestaaer af Leer- og Sandlag, hvis Kjendemærke er hvide Glimmerblade og stundom en betydelig Masse organiske Levninger, som give Leret en mørk Farve; disse Organismer findes af og til saa overveiende, at de danne Bruunkul, f. Ex. ved Haldsø, Salten, Silkeborgskov m. m.; Bruunkulformationen antages at ligge umiddelbart ovenpaa Kridtet; hvor den er sammenblandet med dette, findes Bruunkulsmergel; Steen ere sjeldne.

Rullesteensformationen bestaaer af lysere (gule eller blaa) Leerarter og Sandlag, hvis Særkjende ere de mange Rullestene, som ledsage dem. Denne Formation hviler ofte paa den foregaaende, navnlig paa den østlige Deel af Jylland, og skjuler den der tildeels; hvor den er kommen i Berøring med Kridtet findes Rullesteensmergel.

Marsk- og Klitdannelserne foregaae endnu bestandigt langs Vesterhavet, hvor de stærkere Bølgeslag afsætte Sand, der, naar det bliver tørt, fyger sammen til Klitter, medens de svagere Bølgeslag i Ro bag Halligerne og Klitøerne afsætte Bruunkulsleer, der danner Marsken.

Syd for hiin Grændse mellem Kalø og Lemvig fremtræde disse sidste Dannelser tydeligt, Nord derfor overskjæres de af Kridtdannelserne og fremkalde tilsyneladende forvirrede Forhold. Vi ville betragte for sig hvert af disse 2 Partier, der ligge hver paa sin Side af hiin Linie.

A. Partiet Nord for Kalø-Lemvig

er i Reglen stærkt couperet med høie Bakker, som i Randers, Aalborg og Hjørring Amter ere en Fortsættelse af Høideryggen. Kridtet træder ofte frem til Overfladen, nemlig ved Partiets sydlige Grændse (Katholm, Clausholm, Daugbjerg, Hjerm m. m.), langs med Liimfjorden (Aalborg, Nibe, Løgstør, Mors og Thisted) og langs med Vesterhavet fra Hanstholmen mod Nord; men Kridtet er dog som oftest bedækket af Rullesteensleer (nemlig langs Østkysten), af meer eller mindre leerholdigt Rullesteenssand (paa Vestsiden af Randers, Aalborg og Hjørring Amter) og af Bruunkulsleer (Salling, Fuur, Mors, Thy og Omegnen af Struer). Ahldannelser findes ikke hyppigt, derimod nok Klitdannelser, som intetsteds ere mere udviklede end her paa Vestkysten af Thisted og Hjørring Amter, og bag disse Klitter ligge enkelte flade Sletteheder af ufrugtbart Muslingsand og store Moser, fremkomne ved, at Klitterne have forhindret Vandets Afløb fra hævede Dele af Havet. Til disse Moser høre Sørigs og Raaberg Mose i Hornsherred, den store Vildmose, Sand- og Koldmosen Nord for Gjøl. Endelig findes der paa Østkysten mellem Mariagerfjord og Sæby af og til en svag Klitdannelse, bag hvilken den lille Vildmose ligger.

Ahldannelsen kan ikke karakteriseres som en særegen Formation. Ahl findes nemlig saavel paa Rullesteenssand som paa Bruunkulssand, især paa flade Strækninger og hvor Lyngen længe har hersket.

Hele det nordre Parti kan saaledes betegnes som overveiende frugtbart, navnlig den østre $^{2}/_{3}$ Deel af Hjørring, Aalborg og Randers Amter, hvor Rullesteensleer er Undergrunden, samt Salling, Fuur, Mors, Thy og Partiet om Struer, som hvile paa Bruunkulsleer. Vestsiden af Hjørring, Aalborg og Randers Amter er Rullesteenssand, altsaa mindre frugtbart, og her findes ogsaa endeel Heder, men da Sandet dog fordetmeste er leerholdigt, høre de i det Hele taget til de bedre Heder, ligne de Heder Syd for Kridtgrændsen, der findes paa Vestaffaldet af Høideryggen (see nedenfor) og egne sig ligesom disse saavel til Opdyrkning som navnlig til Beplantning. Mergel haves næsten overalt. Den vigtigste af disse Heder ligger i en 5 Mile lang og 1 Miil bred Stribe Nord for den mærkelige Sænkning, som i Forlængelse af Hobrofjord gaaer i S. V. til Viborg og indeslutter Thielelangsø. Til denne Art Heder hører ogsaa Skraalshede, Hellum og Leruphede i Hjørring Amt, endvidere i Aalborg Amt Hederne mellem Roldskov og Svenstrup og Hederne omkring Gundersted og Lerkenfeld, samt mellem Løvel og Høislevmølle.

Klitterne og Sandfladerne bag disse ere ikke frugtbare; men kunne dog bruges til Beplantning, som vi i det Efterfølgende skulle see lykkes ret godt. De store Moser, som bag Klitterne indtage et Areal af c. 4 □ Miil, kunne derimod ikke regnes til de ufrugtbare Strækninger, uagtet de endnu ikke ere opdyrkede. Disse mærkelige Dannelser skylde vi at omtale noget nærmere. De ere Høimoser, have Form af en omvendt Underkop, ere altsaa høiest i Midten; Tørvemassen er i Reglen slet, trævlet som tørt Hø (kaldet Hundekjød), og i Midten af Mosen findes smaa Søer, hvor Tørvedannelse endnu ikke har fundet Sted, eller Hængedynd, hvor den kun er ufuldstændig. Moserne ere mellem 6 og 12 Fod dybe og hvile paa Havbund,

fuld af Muslingskaller og frugtbare Bestanddele af samme Art som Mosernes Omgivelser, der som oftest ere marskagtige (f. Ex. den flade Strækning mellem Nørre-Sundby, Aaby og Bratskov). Da Moserne ligge høit, er Udgrøftning let at iværksætte, ja i Reglen ligger endog Bunden under Mosen saa høit, at ogsaa den let lader sig udgrøfte; saaledes ligger Store Vildmoses Overflade 18 Fod over Rye Aa udfor Toftegaarden, og dens Bund 8 Fod derover. I Lille-Vildmose har man benyttet den samme Omstændighed til at aflede Vandet fra 3 Søer, som fandtes inde i Mosen, og paa Bunden af disse Søer, eller, om man vil, Bunden af Mosen findes nu yppige Kornmarker, omgivne af 10 à 12 Fod høie, næsten lodrette Tørvevolde, som føre op til den milelange øde Moseflade. Bønderne langs Mosernes Udkanter afbrænde om Foraaret den øverste Tørveskorpe, og avle derefter lidt Sæd i den askegjødede Tørvejord, endeel Tørveskjæring finder ogsaa Sted til Huusbrug og Teglværk, men forøvrigt ligge disse store Flader hen til ingen Nytte. Dersom Tørvemassen var god nok til at taale Transport, vilde det betale sig fortrinligt at behandle Mosen, ligesom Hollænderne behandle deres Høimoser, nemlig bortskjære Tørvene og efterhaanden opdyrke Bunden; men saaledes som Forholdene ere her, synes der kun at være een radical Maade, hvorpaa man kan foretage Opdyrkningen, og det er ved at brænde Mosen af tilbunds.

B. Partiet Syd for Kalø-Lemvig

bestaaer af 3 Hoveddele: Høideryggen, den jydske Slette og Klitdannelsen, der som sagt alle stryge i Linier, der gaae i Nord og Syd (Marsk findes kun i Ribe Amt).

1. Høideryggen

grændser mod Øst til Havet, mod Vest til en Linie, der drages mellem Skive, Vrou, Steendalsgaardsplan-

tage, Hørbylundekrat, Brande, Randbøl, Verst og Store Andst. Ryggen har i Nord en Brede af 9, i Syd af 5 Miil. Den er stærkt couperet med høie Bakker og lange, dybe Dale; den hører til Rullesteensformationen og bestaaer hovedsageligen af Rullesteensleer, idet kun den vestre ⅓ Deel er Rullesteenssand. De østre ⅔ Dele høre derfor til Danmarks frugtbareste Egne.

Høideryggens Rullesteenssand begrændses imod Øst af en Linie, der omtrent kan føres mellem Løvel og Linaa, derfra mod Øst i en Spids mod Skanderborg og atter mod Vest over Nim, Uldum, Jerlev og Harthe, og derfra lige mod Syd. Dette Rullesteenssand er i det Hele taget leerholdigt mod Øst og derfor godt opdyrket; i den vestre Halvdeel er det derimod mere leerfattigt, og det er da ogsaa her, at de Heder findes, som ligge paa Høideryggen, og som Forchhammer har kaldt „Bakkehederne“. Selv denne Deel af Rullesteenssandpartiet indeholder imidlertid næsten altid nogle Leerpartikler, Sandet er derfor ikke aldeles ufrugtbart, Hederne høre derfor til de bedre Heder, Lyngen groer høit paa dem, Mergel er ikke vanskelig at finde, og Ahl findes meget sjeldent. Til disse Bakkeheder høre Hederne mellem Viborg og Skive, Heden Nord for Seibek Aa og Taphede (den bedste af dem), der næsten alle ere under Opdyrkning, samt endeel leerfattige og mindre gode Hedepartier, Grathehede, Hederne mellem Klodemølle, Høirbylunde, Silkeborg-Sø og Mossø, og Egtvedhede. Det er dog egentlig heller ikke her, at vi finde den værste Hede; thi Høideryggen er for det Meste opdyrket, og hvad der endnu er levnet af Heden, er for det Meste tjenlig til Cultur og vil ikke længe henstaae ubenyttet. Bakkehederne have i Fortiden været bevoxede med Skov, derom vidne de mange Levninger af Eg og pinus silvestris (alm. Fyr), som findes i Moserne, samt de endnu talrige Egekrat, og ønsker man Hede til Be-

plantning, skal man navnlig søge den her, thi Jordbunden er ved sin Porøshed skikket til de dybtgaaende Trærødder, den er tilstrækkelig nærende, Ahl findes ikke, og Vestenvinden brydes af Bakketoppene.

2. Den jydske Slette.

Vi komme nu til den næste Deel af Jylland, nemlig den jydske Slette, som i Øst begrændses af Høideryggen og i Vest af Klit og Marsk eller Havet. Overgangen fra Høideryggen til Sletten er næsten overalt pludselig. Man stiger ned af de sidste storformede Bakker og befinder sig da paa en temmelig jevn, lavt liggende, som oftest uoverskuelig Flade; saaledes er Forholdet ved Hagebro paa Veien mellem Viborg og Holstebro, ved Fallitsgaarde paa Veien mellem Viborg og Sunds, ved Hørbylunde paa Veien mellem Silkeborg og Ringkjøbing, ved Brande paa Veien mellem Veile og Herning, og saaledes er det næsten overalt. Men denne Slette er dog ikke saa jevn, som den ved første Øiekast seer ud til. Store Vandløb med deres talrige Sidearme have furet den stærkt, imod Nord, hvor Sletten støder sammen med den sydligste Kridtryg, er Terrainet fuld af anseelige Bakker, og endelig, hvad der er vigtigt at lægge Mærke til, — i Slettehavet ligge saa at sige en Mængde større og mindre, smaat kouperede Øer, hvis Bestanddele ere af en anden Art end Slettens, og som tilsammen optage en stor Deel af dennes Areal. Den egentlige Slettes Overflade dannes i Reglen af Sand, der efter Forchhammer imod Øst hører til Rullesteenssandformationen, imod Vest til Bruunkulformationen. Sandet er for det Meste magert og ufrugtbart og har i Øst en stor Dybde; 2 à 3 Miil fra Vesterhavet kommer man derimod i faa Fods Dybde til Leer og Merget, der høre til Bruunkulformationen, og paa de sidste Par Miil henimod Havet har Bruunkulsleret faaet saamegen Overvægt, at

Sandet i det Hele taget har tabt sin ufrugtbare Karakteer. Sand-Ahlen findes af og til saavel i Øst som i Vest i de egentlige Sletter, men kun paa horizontale Strækninger, hvor Regnvandet vanskeligen kan løbe af Overfladen, altsaa ikke alene i den saakaldte Ahlformation, som efter Forchhammer ligger vesterpaa i Linie med Breining og Røgind.

Ahlen kan ikke have nogen megen gammel Oprindelse, thi den findes ogsaa i de Dale, der af de nuværende Vandløb ere udfurede i Sletten. Den har ikke nogen overveiende Udstrækning paa Hedesletterne, mangler ofte ganske, hvor den findes, er der ofte store Spring i den, og det synes endog, som forandrede Fugtighedsforhold og Opdyrkning af Overfladen bringer den til langsomt at forsvinde. Under Lyngtørven (Skjolden) findes et humusblandet, sortagtigt Sandlag af faa Tommers Tykkelse (Maaren), derunder sneehvidt Sand i 1 à 10 Fods, i Reglen dog kun 2 à 3 Fods Dybde, indtil man støder paa et sammenhængende rødt eller mørkebruunt Sandconglomerat, Sandahlen, hvis vigtigste Bindemiddel er Humussyrer og Jernilte, og hvis Tykkelse sjeldent overskrider 6 à 10 Tommer. Hvor Sandahlen ligger nærmere end 2 Fod fra Overfladen, kan ingen Opdyrkning med Nytte finde Sted, uden at Ahlen optages, men ligger den dybere, skader den ikke Agerbruget væsentligt. Sandahlen dræber ikke Vegetationen, naar den bringes op paa Overfladen, thi den indeholder kun 5 à 6 % Jernilte, tvertimod er den noget, skjøndt kun lidet frugtbargjørende, hvilket maa tilskrives det Qvantum Humussyre (7 %), som den indeholder. Aldeles forskjellig herfra er Jernahlen (Myremalm), som indeholder c. 90 % Jern og er meget skadelig for al Vegetation; men den findes sjeldent, kun pletviis og spiller derfor ingen Rolle. En egen Sort Ahl, Steenahlen, der findes temmelig hyppigt, bestaaer af et faa Tommer tykt Lag af Smaa-

steen lige under Lyngskjolden; men i Reglen oppløies det uden Vanskelighed og skader aldeles ikke; hvor det er tykkere, er Terrainet som oftest kouperet, det findes da i Brinker, har ikke stor Udstrækning, men forhindrer al Vegetation.

Den jydske Slette er som sagt opfyldt af høiere liggende Øpartier, der høre til andre Formationer; disse findes navnlig i Midten af Sletten, og denne har derfor kun sin egentlige Slettekarakteer i Øst- og Vestkanterne, som vi ville kalde Slettefladerne, medens Midtpartiet passende kan kaldes Slettebakkerne.

2 a. Slettefladerne.

Til disse høre Hjelmhede langs med Flyndersø, den næsten 10 □ Mile store Hede paa begge Sider af Karupaa, som mod Nord naaer til Sevelbanker og Seibækaa, mod Syd til Sundssø og Klodemølle, og hvis ene Halvdeel østen for Karupaa kaldes Ahlheden; fremdeles den næsten 15 □ Mile store Hede, som fra Bøllingsø gaaer i Sydvest til Søbysø og Sønderomme, derfra i Sydost til Randbøl og endvidere i Syd mod Veienaa. Disse Heder bugte sig som een lang, øde, aldeles flad Stribe langs Høideryggens Vestgrændse. Endvidere høre til Slettefladerne (foruden den 2 à 3 Mile brede, frugtbare og opdyrkede Strækning langs Vesterhavet) de lige Øst herfor liggende Heder, nemlig Kloster- og Kronheden Syd for Lemvig, Ulfborg-Kronheden, Breining- og Røgind-Heden, Heden ved Brosbøl, Vardehede, og Hederne mellem Ribe og Gram. Alle disse Heder høre til Jyllands meest ufrugtbare Egne, og i de østlige findes tilmed sjeldent Leer og Mergel; men desuagtet har Mennesket ogsaa her kunnet vinde Seir over Naturen, skjøndt langsomt og med Møie. I Ahlheden og i Randbølheden (ogsaa i Gratheheden, der hører til Høideryggen) anlagde nemlig Frederik den 5te for c. 100 Aar tilbage 9 Kolonier og forskrev i den Anledning c. 1100 tydske Bønder, hvoraf rigtig-

nok Halvdelen snart vendte tilbage, men Resten blev, og deres Efterkommere friste nu en Tilværelse, der er bedre, end de Fleste forestille sig, og som f. Ex. staaer adskilligt over Huusmandsklassen i de frugtbare Østegne. Kolonisterne flytte nu efterhaanden ud fra Landsbyerne, nye Gaarde vidne stærkt mod al den Tale om forsultne Kartoffelbønder, og Enhver, der i den forrige tørre Sommer har besøgt disse Egne, vil have forundret sig over at see frodige Kornagre. Og dog have disse Kolonister ikke havt noget opdyrket Land at gaae ud fra, de begyndte strax med Hede uden Enge og uden Gjødning; men Rom blev just heller ikke bygget paa een Dag; thi det er først i den senere Tid, at Velstand begynder at tage Bopæl derude. Frederik den 5te paabegyndte et af de vanskeligste Opdyrkningsarbeider, idet han nedsatte disse Kolonister paa den bare Sandhede, uden at give dem allerede opdyrket Land eller Enge, hvortil de kunde støtte Agerbruget. Man havde ikke dengang Øie for, at en saadan Basis var nødvendig og at den kunde skaffes tilveie. Fremskridtet siden den Tid ligger i Erkjendelsen heraf; Hedens mange rige Aaløb kunne, rigtigt benyttede, uden Vanskelighed fremkalde udstrakte og gode Enge, ved hvis Hjælp selv mager Hede efterhaanden vil kunne opdyrkes, og af saadanne Vandløb findes endeel i de østre Sletteheder; det vigtigste er Karupaa, der har sine Kilder ved Paarup, har en Længde af 10 Miil og faaer Tilløb fra 10 større og mange mindre Sideløb; om Sommeren fører den ved Hagebro en Vandmasse af 300 Kubikfod i Secundet, om Vinteren 3 à 4 Gange saameget. Og alt dette kostbare Vand flyder endnu ud i Havet, uden at have gjort synderlig Nytte. De vestre Sandsletter mangle rigtignok saadanne Aaløb, men de have en anden Fordeel, nemlig let Adgang til Mergel og Leer, som f. Ex. ved Røgind kun ligger 1 Alen under Overfladen, og som selvfølgelig vil være

en mægtig Løftestang for Opdyrkningen. Ikke engang Plantning er udelukket fra de Dele af disse Heder, hvor Ahlen mangler, og navnlig synes Hjelmhede og Klosterhede at egne sig dertil. At der ogsaa tidligere har været Skov her, fremgaaer f. Ex. af de mange Skovmoser, der ligge langs Karupaa og indeholde Stammer af den almindelige Fyr; af Egekrat findes der rigtignok kun Lidet, saaledes Vest for Karupaa, hvor Krattene mærkeligt nok ogsaa indeholde Bøg og Lind, men mange Navne tyde dog paa, at der i den historiske Tid har været megen Skov, saaledes:

I Hjelmhede: Trandumskovby.

I Ahlheden: Bøgelund, Gl. Lundsbjerg.

I Heden Vest for Karupaa: Haderiis, Stavlund, Barslund, Egelund, Hessellund, Agerskov, Ildskov, Linnebjerg, Moselund, Riiskjær, Stubkjær.

I Heden mellem Bølling og Søby: Klosterlund, Bodholt, Ravnholt, Lille Hjøllund, Bredlund, Nørlund, Voulund, Fasterholt, Hallund, Løvbjerg, Hvillund.

I Randbølhede: Karlskov, Langelund, Bøgelund, Baaslund, Elkjær, Billund, Plougslund, Almstok.

I Klosterhede m. m.: Nødskov, Birkild.

I Ulfborg-Kronheden: Skovbjerg, Lystlund, Lærkehøi, Nørre-Esp.

I Heden omkring Breining: Riistofte, Hjøllund, Birkmose, Løvstrup.

Saadanne Navne findes endnu i Jyllands slettteste, for Trævegetation nu aldeles blottede Heder. Tale de ikke høiere end alle lærde Systemer, der fortælle, at Ahlen er dannet i forhistoriske Perioder, og at Trævegetation siden den Tid har været umulig; tyde de ikke uomstødeligt hen paa, at der endnu i dette Aartusinde har været en rig Skovvegetation, og minde de os ikke om, at opreise det, som vore Forfædre have ødelagt? Der kan sandelig ingen Tvivl være om, at

selv de øde Sletteflader engang have baaret en idetmindste taalelig god Trævegetation, og at de med Tiden deels kunne opdyrkes ved Hjælp af Enge og Mergel, deels kunne beplantes, skjøndt der hertil udfordres megen Kamp og Taalmodighed.

2 b. Slettebakkerne.

Den jydske Slette er som tidligere sagt i sin Midte opfyldt af en Mængde større og mindre Øer, der næsten alle tilhøre Bruunkulformationen, indeholde dens Leer, dens Sand og dens Mergel. Denne Formation udmærker sig fremfor Rullesteensformationen, ved at saavel Leret som Sandet og Mergelen indeholde en Mængde hvide Glimmerblade, der ere et ypperligt Gjødningsmiddel. Skjøndt derfor Leret i Reglen er sandholdigt, og Sandet ofte lidet leerholdigt, ere de dog begge frugtbare, og da tilmed Merglen ligger tæt ved Overfladen, egner Jorden sig derfor til Agerbrug. Dette er ogsaa meget kjendeligt. Slettebakkerne have nemlig ingen store sammenhængende Heder, thi næsten overalt er man ifærd med at opdyrke dem; hertil kommer, at dette Parti gjennemskjæres af en Mængde store og smaa Aaløb, der omfattes af Enge og Moser, som bidrage deres til at afbryde Hedens Eensformighed. Opdyrkningen findes især langs med Aaløbene, men dog ogsaa udenfor disses Omraade; saaledes er en 10 □ Miil stor Fiirkant, i hvis fire Hjørner ligge Ikast, Sneiberg, Holstebro og Borbjerg, i Hovedsagen opdyrket; ligeledes er der kun lidet Hede tilbage mellem Holstedaa og Kongeaaen, og i Slettebakkerne findes der saaledes kun Hede af nogen Betydning i den Fiirkant, der mod Nord begrændses af en Linie mellem Søbysø og Naur, imod Syd af Holstedaa og imod Øst og Vest af de sidstnævnte Heder i Slettefladen.

Det er denne Fiirkant, som vi nærmest skulle beskjæftige os med, det er den bedste Deel af Heden,

det er her, at intensivt Agerbrug hurtigst og lettest kan skaffes tilveie.

Den har et Fladeindhold af henved 80 □ Mile, og er altsaa omtrent saa stor som Fyen og Lolland tilsammen; den er smaat couperet, i Lavningerne findes jevnligt anseelige Mose- og Kjærstrækninger, Bakkerne høre i Reglen til Bruunkulformationen, indeholdende frugtbare Jordarter, men af og til findes ogsaa flade tørre Partier, der have samme Karakteer som Sletlefladerne. Slettebakkerne ere dernæst gjennemkrydsede af en Masse Aaløb, der ville kunne faae den største Betydning. Mod Nord træffe vi først paa Holstebroaa, som har sit Udspring ved Ikast, har en Længde af 12 Miil, optager efterhaanden en halv Snees større Aaløb foruden endeel mindre, og som ved Holstebro fører en Vandmasse af samme Størrelse som Karupaa ved Hagebro. Derpaa kommer Madumaa, Stadilaa, Hoveraa, Voldbjergaa og Venneraa, som alle ere af mindre Betydning, og som hovedsagelig gjennemstrømme de vestre Sletteflader, men derefter følger Skjernaaen, Jyllands vandrigeste Flod. Den har sit Udspring tæt ved Gudenaaens Kilder, et Par Miil Nord for Veile, har en Længde af 16 Miil, optager 10 store Aaløb, hvis samlede Længde er over 50 Miil, foruden over halvhundrede mindre Aaløb, faaer sit Vand fra et Opland af 60 □ Miles Størrelse og fører en Vandmasse, der er mere end dobbelt saa stor som Karupaaens. Endelig findes Vardeaa af 12 Miles Længde med 6 store Sidearme foruden flere mindre, og Sneumaa af 6 Miles Længde med 3 større Biarme foruden mindre.

Denne Vandrigdom er et Særkjende for Slettebakkerne. Ved de mangfoldige smaa og store Flodarme er Egnen ligesom overspændt med et tæt Næt af Vandaarer, der have et saa stort Fald, at de med Lethed kunne trækkes op paa de høiere omliggende Heder og fremkalde Frugtbarhed. En væsentlig Omstændig-

hed herved er, at de fleste store Løb have deres Udspring i allerede frugtbare Egne, der give Vandet en ikke ringe Rigdom paa Gjødningsstoffer og gjøre det godt skikket til Engvanding, og om ogsaa endeel af Vandet kommer fra Moser, saa vil selv dette saa meget frygtede Vand, rigtigt behandlet, være brugbart.

Af denne Rigdom paa Vand flyder den overveiende Deel til Havet uden at gjøre Nytte; thi vel findes der langs Aaløbene naturlige Engkroge, og vel har en og anden Eier ledet Vandet op paa Heden og dannet Engvandingsanlæg, men Høudbyttet er dog forsvindende imod, hvad det kan blive. Hvad der mangler er ikke Lyst og vel heller ikke Midler, men Øie for at gribe Sagen an paa rette Maade og Støtte i Lovgivningen til at fremme den; thi Engvandingen i dette, som i de fleste Distrikter i Vestjylland, maa udføres i stor Stiil ved Engvandingsassociationer, og pletviis udførte Anlæg paa enkelt Eiendom lede i Reglen ikke til Noget.

Inden vi forlade dette interessante Distrikt, Jyllands Fremtidshaab, ville vi blot tilføie, at det ogsaa egner sig til Beplantning, da Ahl sjeldent findes, og at det tidligere har været skovbevoxet, derpaa tyde mange Skovmoser, indeholdende Træstammer, og mangfoldige Stednavne, f. Ex. alene i Hammerum Herred:

2 Lundbyer, Gravlund, Holte, Helleskov, Birkholt, Trælund, 2 Skovbjerg, Rønnemose, Riismose, Næsholt, Ørskov, Billelund, Gjellerupluud, Holingholt, Frølund, Busk, Høiriis, Nederholt, Overholt, Toftlund, Elmholt, Fjederholt, Bærlund og Egebjerg.

Den frugtbare 2 à 3 Mile brede Stribe langs Vestkysten, som næsten udelukkende hører til Brunkulformationen og er en Fortsættelse af den jydske Slette, er flad som en Pandekage, indeholder snart Leer, snart Mergel, snart frugtbart Sand, og ved Udløbet af de fornævnte store Aaløb findes udstrakte, yppige, naturlige Enge, som væsentlig have bidraget til

Agerbrugets gode Standpunkt. At ogsaa denne for Skov nu aldeles blottede Deel af Jylland tidligere har været skovbegroet, fremgaaer af, at der langs Vesterhavet findes Levninger af forgaaede, nu submarine Skove (f. Ex. i Stadilfjord) og endvidere af følgende Stednavne:

Aggerskov, Byskov, Rævskov, 2 Nødskov, 4 Lundgaarde, Lundby, Vibholt, Skjærenholt, Birkesø, Skovhede, Lillelund, Riiskjær, Birkekjær, 2 Kragelund, Lønneby, Løvsklint, Lundager, Lundtang, 2 Fruerlund, Almtofte, Lunde, Sønderriis, Jernvedlund, Hjortlund, Kalvslund, Faverlund, Faverholt, Hømlund.

3. Klitterne.

Vest for dette Parti strække Klitterne sig i en smal Stribe langs Vesterhavet. Ved Blaavandshuk ere de 1½ Miil brede, ved Nymindegab ½ Miil brede, længere mod Nord indtil Liimfjorden kun ¼ à ⅛ Miil. I Thy blive de atter 1 Miil brede, men i Hjørring Amt svinde de ind til næsten Intet, indtil de paa Skagens Halvø blive mægtigere end nogensinde, idet de næsten overfløie den aldeles. Klitterne bestaae som bekjendt af Flyvesand, der indeholder Bruunkulsglimmer og derfor ikke er ufrugtbart, naar man kan forhindre det fra at komme i Drift. Naar Klitterne derfor først ere komne i Ro ved Hjælp af Klitgræssene, vil Trævegetation ogsaa kunne finde tilstrækkelig Næring i Jordbunden, og de indtil nu udførte Plantninger (c. 700 Tdr. Land) tale stærkt herfor og for, at Vestenvinden neppe er istand til at kue Trævegetationen, naar man blot vælger de rette Træsorter.

Til Slutning gjør det os ondt at maatte tilstaae, at det ikke har været os muligt at skaffe paalidelige Oplysninger om Hedearealets nuværende Størrelse.

Ifølge Bergsø, hvis Kilder tildeels gaae tilbage til 1820, indeholdt:

Amt.	Lynghede. Tdr. Ld.	Klit. Tdr. Ld.	Moser. Tdr. Ld.	Ialt uopdyrket. Tdr. Ld.
Hjørring	86,000	35,000	40,000	161,000
Thisted	56,000	31,000	10,000	97,000
Aalborg	95,000	"	50,000	145,000
Viborg	123,000	"	15,000	138,000
Randers	25,000	"	10,000	35,000
Aarhuus-Skanderborg .	76,000	"	5,000	81,000
Veile	96,000	"	10,000	106,000
Ringkjøbing	428,000	16,000	30,000	474,000
Ribe	211,000	25,000	15,000	251,000
Ialt	1,197,000	106,000	185,000	1,488,000
eller	116 □ Miil	10 □ Miil	18 □ Miil	144 □ Miil

men Bergsø er ikke selv sikker paa sine Kilders Paalidelighed, og desuden er der siden den Tid foregaaet væsentlige Forandringer.

Det iaar udkomne statitiske Tabelværk giver en Oversigt over det besaaede og beplantede Areal, hvoraf man maatte kunne slutte sig til det ubenyttede; men der synes at have indsneget sig Feil, idet man ifølge Tabelværket kommer til et urimeligt stort ubenyttet Areal. Saaledes haves for Øerne:

Samlet Areal foruden Søplanen 2,305,000 Tdr. Land;
deraf Skov . . . . 205,000.
Ager og Eng. . . 1,847,000.
——————— 2,052,000 — —

altsaa ubenyttet Areal . . . . . 253,000 Tdr. Land, hvilket synes at være adskilligt for meget til Veie, Gaardsplads og Byer, samt til Moser, der bruges til Tørveskjæring, da dette Areal, 25 □ Miil, er halvt saa stort som Fyen, eller over 1/8 af det benyttede Areal.

Gaae vi nu ud fra, at en lignende Feil er begaaet ved Beregningerne i Jylland, og lægge vi den paa det Areal, der indtages af Vei, By og Huus, saa at dette Areal kommer til at udgjøre 1/8 af det benyttede Areal, erholdes, at der i 1860 fandtes i Jylland:

derfor vække saameget større Opmærksomhed og Interesse.

Ialt for hele Jylland:

Lynghede . . .	102	□	Mile,
Mose	18	□	Mile,
Klit	10	□	Mile.
Ialt . .	130	□	Mile,

og dette er endda snarere for høit end for lavt anslaaet.

Efter det statistiske Tabelværk udgjør derimod det ubenyttede Areal 173 □ Mile.

Ordner man Hederne m. m. efter deres Bonitet og Særkjendemærker, kan man antage, at Arealet omtrent er saaledes fordeelt imellem dem:

A. God Hede:

1) Heder og Moser paa Høideryggen i Rullesteenssand	25	□	Mile.
2) Moserne bag Klitterne	5	□	Mile.
3) Heder og Moser i Slettebakkepartiet	40	□	Mile.
Ialt . .	70	□	Mile.

B. Daarlig Hede:

1) Klitterne og Sandhederne bag disse	15	□	Mile.
2) De flade Sletteheder paa begge Sider af Slettebakkerne	45	□	Mile.
Ialt . .	60	□	Mile.
Summa . .	130	□	Mile.